

“हिन्दू विवाहपद्धतिको वैज्ञानिकता”

—देवीप्रसाद लंसाल

कन्यार्थी वर जब कन्यादाताका घरमा आउंदछ, कन्यादानको समयभन्दा केही पहिल्यै पादप्रक्षालनको कर्म हुन्छ । यो कर्म लौकिक होइन, वैदिक कर्म हो । प्रादप्रक्षालनको समय आएपछि, दाताको शक्तिअनुसार, वर कन्यालाई वस्त्र सिंहासन, शय्या जे हुन्छ आरामसाथ बस्न हुने आसनमा बसाउनुपर्दछ । त्यो आसन शुद्ध, पवित्र हुनुपर्दछ ।

जस्तै :—

सिंहासनं सुवर्णादिधातुना निर्मितं शुभम् ।
दाहनिर्मितं चाथ शरैर्वा शुद्धमासनम् ॥

वरकन्या आसनमा बसिसकेपछि कन्यादाताले वरलाई संबोधन गरेर “अर्थयिष्यामी भवन्तम्” यो वाक्य उच्चारण गरेपछि वरले पनि “अर्चय” भनेर अनुमति दिएपछि “२५ सिङ्गा कुशलाई शुद्ध धागोले लपेटेर बनाएकोलाई ‘विष्टर’ भन्दछन्” त्यस्तो विष्टर कन्यादाताले दुवै हातले समातेपछि, पुरोहितले तीन पटक ‘विष्टरः विष्टरः, विष्टरः’ भन्दछन्, त्यसपछि कन्यादाताले वरलाई संबोधन गरेर विष्टरः प्रति गृह्यताम् भनेपछि वरले ‘विष्टरं प्रतिगृह्णामि’ भनेर त्यो विष्टर उत्तरपट्टि मुख पारेर आसनमुनि राख्दछ । त्यसपछि वरकन्याको हात धुलाएपछि, पाउ धुनलाई सुनको, चाँदीको अथवा तामाको झारीमा केही मनतातो जल भरेर राख्नु ।

जस्तै :—

पाद्यार्थमुदकं कौष्णं ताम्रपात्रे च संस्थितम् ।
तेन प्रक्षालयेत्पादं विधिना च तथा परम् ॥

त्यस जलको धारा कन्या दाताकी स्त्रीले दिने र कन्या दाताले पाउधुने, कन्यादाताले जलधारा दिने र कन्याकी आमाले पाउ धुने, पाउधुँदा वरले, यसो भन्नु-

पर्दछ,—हे सुसंस्कृत पवित्र जल ? तिमि विराट् पुरुषका शरीरबाट उत्पन्न भएका रससार हौ, हे उदक ? म तिमिलाई लिन्छु, हे विराट्का रससार ? मन्त्रद्वारा संस्कार गरिएका जल, मेरो पादप्रक्षालन गर्न योग्य होऊ, भन्ने मन्त्र पढ्दै प्रक्षालन गर्नु, मन्त्र पढिसकेपछि होइन ।

जस्तै :—

“विराजो दोहोसि विराजो दोहमसीय मयि पाद्यायै
विराजो दोह ।”

पाउ धुँदा ब्राह्मणको पहिले दाहिने, पछि बायाँ, क्षत्रियको पहिले बायाँ, पछि दाहिने धुनुपर्दछ । कन्या-दाताका दम्पतिले धोइसकेपछि अरू परिवारले धुने परंपरा छ ।

पादप्रक्षालनपछि अर्घदान हुन्छ । विवाहको निमित्त भिन्न-भिन्न धातुको अर्घपात्र बनाउनुपर्दछ भनेर बताएको छ । जस्तै ब्राह्मणलाई काँसको, क्षत्रियलाई सुवर्णको, वैश्यलाई चाँदीको, शूद्रलाई फलामको अर्घपात्र बनाउनुपर्दछ ।

जस्तै :—

काश्यपात्रं भवेद्विप्रे स्वर्णपात्रं तु भूमिपे ।
रौप्यपात्रं भवेद्दृश्ये लौहपात्रञ्च शूद्रके ॥

यस प्रकारको पात्र तयार भएपछि, त्यस पात्रमा कुश, चन्दन, फूल, अक्षता, जल, दूध, दही, रूक्म (.....) यी आठ वस्तु विवाहको अर्घपात्रमा राख्नु-पर्दछ ।

जस्तै :—

कुशचन्दनपुष्पाणि चाक्षता उदकं तथा ।
पयो दधि तथा रूक्ममण्डाङ्गोर्घ्यं करग्रेह ॥

यसरी अर्घपात्र तयार भएपछि पुरोहितले 'अर्घः, अर्घः, अर्घः' तीन पटक भनेपछि कन्यादाताले अर्घ पात्र दुवै हातले समातेर 'अर्घः प्रति गृह्यताम्' भन्ने वाक्य उच्चारण गरेपछि वरले 'अर्घ प्रतिगृह्णामि' भनेर कन्यादाताको हातबाट आफ्नो हातमा लिनुपर्दछ । हे जल ? तिमीबाट म सबै प्रकारका इच्छित पदार्थ पाऊँ भनेर त्यस अर्घपात्रको जल-फूल आफ्नो शिरमा चढाउनु ।

जस्तै :—

दातुरघ्नोऽर्घवादाय तस्माच्छिरसि धारयेत् ।
मन्त्रान्ते सर्वकामः सन् किञ्चित्पुष्पादिकं वरः ॥

त्यसपछि बाँकी जललाई, हे जल ? अहिले मेरो कार्य सम्पन्न भएको हुनाले म तिमीलाई समुद्रतिरै पठाउँछु, अतः मैले पठाएका तिमी समुद्रमा जाऊ, अथवा कुनै रम बन, तिम्रा प्रसादले मेरा दाजु-भाइ, छोराहरू वीर बनून्, मलाई आवश्यक परेका समयमा, म तिमीलाई सजिलैसंग प्राप्त गर्न सकूँ, भनेर ईशान-पट्टि जमीनमा सेलाइदिनुपर्दछ ।

मन्त्र :—

ॐ समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत
अरिष्टास्माकं वीरामापरासेचि मत्पथः ।

यसपछि वरलाई तीनवार आचमन गराएपछि मधुपर्कको पालो आउँदछ । संशोधन गरेको एक पल ध्यू, एक पल दही, दुइ पल मह मिलाएर काँसको पात्रमा राखेर काँसको पात्रले छोपेकालाई मधुपर्क भन्दछन् ।

जस्तै :—

सपिञ्च पलमेकन्तु द्विपलं मधु कीर्तितम् ।
पलमेकं दधि प्रोक्तं मधुपर्कविधौ बुधैः ॥

यस प्रकार तयार पारेको मधुपर्कको पात्र दुवै हातले समातेपछि पुरोहितले तीन पटक 'मधुपर्कः, मधुपर्कः, मधुपर्कः' भन्दछन्, त्यसपछि कन्यादाताले वरलाई संबोधन गरेर 'मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम्, भन्ने वाक्य उच्चारण गरेपछि वरले 'मधुपर्क प्रतिगृह्णामि' भनेर दाताका हातमा नै ढाकेको पात्रलाई उधारेर मधुपर्क राम्रोसंग हेर्नु । मधुपर्क राम्रोसंग हेर्नुपर्ने कारण के

हो भने, गाईको दूधमा रौं पर्ने, ध्यूमा माखा पर्ने र महमा कीरा पर्ने सम्भावना हुन्छ । मधुपर्कमा रौं भए वरलाई कुष्ठ रोग हुन्छ, माखा भए धनहीन हुन्छ, कीरा भए अन्धो हुन्छ भन्ने कुरा शास्त्रमा बताइएको छ । अतः राम्रोसंग निरीक्षण गरेरमात्र आफ्नो हातमा लिनुपर्दछ ।

जस्तै; शास्त्रमा बताएको छ —

गवां दुग्धे तु रोमाणि घृतमध्ये तु मक्षिकाः ।
मधौ च कीटकाः स्युर्वै तदर्थं हि निरीक्षणम् ॥
रोमभिस्तु भवेत्कुष्ठी मक्षिकाभिर्दरिद्रता ।
कीटकैश्च भवेदन्धस्तदर्थं हि निरीक्षणम् ॥

निर्दोष मधुपर्कको पात्र उधारेर हेनलि बालक, यौवन र वृद्धावस्थामा गरिने र गरिएका पाप राशि बतिका पुतली झैं नष्ट हुन्छन् । त्यसपछि दाताको हातमा नै मधुपर्क हेर्दा, यसो भन्नु पर्दछ, 'हे मधुपर्क ? म तिमीलाई सूर्यका आँखाले हेर्दछु,' भनेर निरीक्षण गरिसकेको मधुपर्क आफ्ना हातमा लिएर भन्नु 'हे मधुपर्क ? म तिमीलाई सूर्यका आज्ञाले, आश्विनीकुमार र पूषाले दिएका शक्तिले म दुवै हातले लिन्छु' भनेर दुवै हातले समात्नु ।

मन्त्र :—

ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहृभ्यां पूष्णो-
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि ।

यस प्रकार मधुपर्कको पात्र आफ्नो हातमा लिइसकेपछि, यसो भन्नु, 'हे अग्निदेव ? कैलो मुख भएका तपाईंलाई नमस्कार छ, किनकि खाद्यवस्तुमा अज्ञानवश पर्ने आएका अभक्ष्य-भक्षण गर्दा लागेको पाप पन्छाउन देखिएका अपवित्र वस्तु बाहिर निकाल्दछु' भनेर दाहिने हातको अंगुष्ठ र अनामिका अङ्गुलिले तीनवार जमीनमा चढाउनु ।

मन्त्र यस प्रकार छ :—

ॐ नमः श्यावास्यान्नशने यत् आविद्धं तत्ते निष्कृन्तामि ।
संविधाय करस्थं तं मन्त्रेनालोड्य निक्षिपेत् ।
त्रिस्त्रिवारं भाष्यबलान्मन्त्राभ्यासकृतिस्तथा ॥

आफ्नो देशाचार, कुलाचारअनुसार मधुपर्क निरीक्षण गर्ने कन्यालाई पनि दिने प्रथा छ । वास्तवमा

कन्यालाई मधुपर्क हेर्न दिनाको कारण नारी जाति सूक्ष्म वस्तु निरीक्षण गर्न चतुरा हुन्छन् भनेर रोम आदि हेर्न दिएको हुनुपर्दछ । वैदिक धर्म, देशाचार, कुलाचार, सनातनदेखि चलिआएको परंपरा धर्मशास्त्रमा विरोध नपर्ने धर्म आफूले नजानेको नबुझेको कुरा विशिष्ट विद्वान्हरूसंग सोधपूछ गरेर गर्नुपर्दछ, त्यसै छोड्न हुँदैन ।

जस्तै :—

वेदधर्मान् देशधर्मान् कुलधर्मान् च शाश्वतम् ।
धर्मशास्त्राविरुद्धांश्च नस्यजेद् ज्ञानदुर्बलः ॥

यसपछि यसो भन्दै तीन पटक बुढीआँला र अनामिकाले मधुपर्क प्राशन गर्नु । 'हे देवता हो ? यो मधुपर्क मौरीले जम्मा गरेको पुष्प रसबाट बनेको हो, यसले मनुष्यको शरीरलाई सुन्दर पार्दछ, यसबाट अन्नादिले जस्तै जीवन निर्वाह गर्न सकिन्छ, अतः यो परम पवित्र सर्व गुणाधिक मधुपर्कको योग्य बनू र त्यस्तै असल-असल अन्न खान सक्ने बनू' भन्ने मन्त्र पढ्दै प्राशन गर्नु भन्ने शास्त्रीय विधान छ ।

मन्त्र :—

ॐ यन्मधुनो मयर्घ्यं परमं रूपमन्नाद्यं तेनाहि मधुरो
मधव्येन परमेण रूपेणान्नाद्येन परमो मधव्यो-
न्नादोसानि ।

यो मन्त्र पढ्दै प्राशन गर्दै गरेर शेष रहेको मधुपर्क नजीकमा छोरो भए छोरोलाई, छोरो नभए शिष्यलाई नजिकमा, शिष्य पनि नभएदेखि आफ्नो आसनदेखि पूर्वपट्टि अंघचमा शेष मधुपर्क राख्नु ।

जस्तै :—

सर्वे पुत्राय वा शेषं दद्युः शिष्याय तंविना ।
दद्युः शिष्यं विना पूर्वोत्सन्धरेऽद्युश्च सर्वतः ॥

यति गरिसकेपछि तीन पटक आचमन गर्नु । त्यसपछि यजमानले गाई ल्याउँछ, अथवा कुशको गाई बनाउँदछ र वरलाई त्यो कुशको गाई दिन्छ । वर कन्यादातालाई संबोधन गर्दै भन्दछ—'हे चेतनशील ? यजमान ? मेरा तुष्टिका निमित्त गोवध नगर, किनकि यी गाईले कुनै प्रकारको अपराध गरेकी छैनन्, अतः वध गर्न अयोग्य छन्, गोवध सबैभन्दा ठूलो अपराध

हो । जानी-जानी अथवा अज्ञानवश गोवध कन्यावध ब्राह्मणवध भएको छ भने चौदह इन्द्रको भोगकालसम्म नरकवास गर्नपर्दछ ।

जस्तै :—

ब्राह्मणं गां तथा कन्यां हन्यादज्ञानतोऽपि यः ।
निरये भृज्यते तावद्यावदिन्द्राश्रनुर्दशः ॥

फेरि यी गाई रुद्रकी आमा हुन् । (कुनै समयमा भगवान् रुद्र ऋषिका भयले गाईका गर्भबाट 'नन्दिकेश्वर' का रूपमा प्रकट भएका थिए) ।यी वसुकी छोरी हुन्, किनकि विष्णुले समुद्र मथन गर्दा समुद्रबाट उत्पन्न भएकी हुनाले वैष्णवी भनिन्छिन् । यी आदित्यकी बहिनी हुन्, देवताहरूको अमृत दूध हो, गाई दूधको खानी हुन् । अतः गाईलाई मैले अथवा कसैले पनि मान्न हुँदैन । अतः मेरो र मेरा यजमानको पाप नाश गर भनेर छोडिदिनुपर्दछ ।

मन्त्र :—

ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसुनां स्वसादित्यानाममृतस्य
नाभिः प्रनु वोचं चिकितुषे जनाय मागामनागामर्दिंति
बधिष्ट मम चामुष्य च पाप्मा हतः ॥

गोमेध, वाजिमेध, नरमेध, विवाहमा गोवध, परस्त्रीमा पुत्रोत्पादन यी पाँच कर्म कलियुगमा निषेध छ, अतः कलियुगमा यी कर्म गर्न हुँदैन ।

जस्तै :—

गोवाजिनरमेधाश्च विवाहे गोवधस्तथा ।
परक्षेत्रे सुतोत्पत्तिः कलावेतानि वजंयेत् ॥

अतः कलियुगमा गोवध संबन्धी चर्चा कहिल्यै पनि गर्न हुँदैन । विवाह संबन्धी मधुपर्क गर्दा गोवधका सट्टामा, गहूँ, माष, मुडका खाद्यवस्तु शुद्ध घ्यूमा पकाएर अर्घ्य दिनुपर्दछ । यदि कलियुगमा वचनलेमात्र गोवध संबन्धी चर्चा गरेमा पनि आफ्ना पितृ-पितामहका साथ नरकवास गर्न पुग्दछ ।

जस्तै; भनेको छ :—

वाचाऽपि नवदेहीमान् गवामालम्भनं कनौ ।
मधुपर्कोऽपि वै दद्यादर्घ्यान्नं च सुसंस्कृतम् ॥
गोधूममाषमुद्गनां घृतखण्डादिभिः शुभैः ।

उपर्युक्त कर्म सकेपछि, कन्यादाताले द्रव्य, पुष्प, सुपारी, यज्ञोपवीत, अक्षता कन्याको वस्त्रमा राखेर वरको वस्त्रसमेत लिएर ग्रन्थिबन्धन गर्दछन्, यस गाँठोलाई लगनगाँठो भन्दछन् । यसपछि कन्यादानको सङ्कल्प हुन्छ, सङ्कल्प समाप्त भएपछि कन्यादाता हात जोडेर प्रार्थना गर्दछन् ।

मन्त्र :—

दाताहं वरुणो राजा द्रव्यमादित्यदेवतम् ।
 वरोऽसौ विष्णुरूपेण प्रतिगृह्णात्वयं विधिः ॥

दान नभएसम्म 'कन्या' शब्द प्रयोग गर्नुपर्दछ, कन्यादान गरिसकेपछि 'बधू' शब्दको प्रयोग गर्नुपर्दछ । चतुर्थी कर्म समाप्त भएपछि 'सुमङ्गली' शब्द प्रयोग गर्नुपर्दछ भन्ने अत्रि ऋषिको भनाई छ । वाग्दान दिँदमा 'कन्यात्व' निवृत्ति हुँदैन, किनकि 'वरदानोचिता कन्या' भनेको हुनाले र पहिलो वर दश दोषले युक्त भएमा अर्को वरलाई दिन हुने भएकाले जबसम्म कन्यादान हुँदैन, तबसम्म कन्यात्व रहिनै रहन्छ ।

जस्तो कि प्रतिपादित छ :—

आप्रदानाद् भवेत्कन्या चाऽभिषेकाद् बधूः स्मृता ।
 सुमङ्गली चतुर्थ्यां तु यथात्रेवचनं तथा ॥
 महादोषे सुविज्ञाते पूर्वं सप्तपदी विधेः ।
 मरणादौ समुत्पन्ने देयाऽन्यस्मै न दोषभाक् ॥

अतः वर्तमान समयका सुशिक्षित समुदायले हाम्रा धर्मग्रन्थलाई 'अनुदार' भन्ने उपाधि दिएका छन्, तर उपर्युक्त श्लोकबाट हामीलाई थाहा हुन्छ—विवाहसंबन्धी सबै कर्म समाप्त भएको छ, तर सप्तपदी बाँकी छँदमा वरमा दोष देखियो वा अकस्मात् वरको मृत्यु भयो भने सरासर अर्को वर तलाश गरेर दिए हुन्छ भन्ने हाम्रा आचार्यहरूको भनाई छ । अतः यी अनुदार भए उदार कसलाई भन्ने ? के आजभोलिको परम्परालाई उदार परंपरा भन्न सुहाउला ?

सप्तपदी

जोकोहीलाई पनि आफ्नु जन्मिएको त्यसै माटामा हुँकिएको ठाउँ छोडेर अन्यत्र जाँदा के कसो होला

भनेर मानसिक खुलदुली हुनु स्वाभाविक हो । दुइ चार महीना, एक-दुइ वर्ष परदेश जान पर्दा के के न हुन्छ कि भनेर आत्तिने मानिस पनि प्रशस्त नै पाइन्छन्, तर कन्याहरूलाई त जनमिएको ठाउँमात्र हैन माता-पिताको घर, गोत्रसम्म परिवर्तन गरेर अर्कै परिवारसंग मिल्न जानुपर्दछ । त्यस समयमा ती बालिकाहरूको मानसिक स्थिति कस्तो हुँदो हो ? आन्तरिक पीडा, शङ्का, उपशङ्का के कस्ता उठ्दा हुन् । यी सबै शङ्का हटाउनका रिमित्त आचार्यहरूले 'सप्तपदी' विधि समावेश गरेका हुन् । किन कि सज्जनका साथमा सात पाइला मात्र संगसंगै हिंडेपछि मित्रता हुन्छ भन्ने छ, अतः यसै 'सप्तपदी' ले ती बालिकाहरूले हृदयरूप आकाशमा उठ्ने घोर तरङ्गलाई हटाउँदछ । 'सप्तपदी' मा सात थुप्रा चामल राखिन्छन्, त्यसमा फूल अबीर चढाएको हुन्छ । ती सात थुप्रा चामलमा बधूलाई वरले क्रमसँग हिंडाउँछन् ।

जस्तै :—

एक मिषे विष्णुस्त्वा नयतु ।

वर भन्दछ विष्णुरूप भएको म "किनकि पहिल्यै भनिसकिएको छ 'वरोऽसौ विष्णुरूपेण' तिमीलाई आफूसंग भएको अन्नपात आदिकी स्वामिनी बनाउन पहिलो पाउ चलाउन लगाउँदछु । वरको कुरा सुनेर बधू प्रसन्न भएर भन्दछे; धन सम्पत्ति, अन्नपातादि, खाद्य-पेय वस्तु जे जति छन्, ती सबै मेरा अधीनमा गरि-दिनुपर्दछ भनेर पहिलो पाउ चलाउँदछे ।

जस्तै :—

धनं धान्यं च मिष्टान्नं व्यञ्जनाद्यं च यद्गृहे ।
 मदधीनं च कर्तव्यं बधूराद्यपदे वदेत् ॥

द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा नयतु ।

फेरि वर भन्दछ गृहस्थाश्रममा प्रवेश गरेपछि हरेक प्रकारको बलको आवश्यकता पर्दछ, अतः म आफूलाई सबैभन्दा बलियो बनाउन विष्णुरूप भएको म तिमीलाई द्वितीय पाउ चलाउन लगाउँदछु, बधूको मनमा यो भान पर्दछ — मेरा पति मेरा संबन्धीहरूबाट आफू सबल भएको संझन्छन्, अतः पतिगृहमा मेरो मान

मर्यादा राम्रो हुनेछ भन्ने ठानेर प्रसन्न हुँदै भन्दछे । 'सदा सर्वदा मीठो भोलेर तपाईंका कुटुम्बलाई फँलाउनेछु, दुःखमा धैर्य धारण गरेर सुखमा प्रसन्न हुनेछु' भन्दै द्वितीय पाउ चान्दछे ।

जस्तै :—

कुटुम्बं प्रथमिष्यामि ते सदा मञ्जुभाषिणी ।
दुःखे धीरा सुखे हृष्टा द्वितीये सा ब्रवीद्वरम् ॥

श्रीणि रायस्पोषाय विष्णुस्त्वा नयतु ।

वर भन्दछ मेरो भएभरका धनसम्पत्तिको अध्यक्ष बनाउन विष्णुरूप भएको म तिमीलाई तृतीय पाउ चलाउन लगाउँछु । त्यसपछि बधू धनसम्पत्ति पनि मेरै जिम्मा दिन लागे भन्ने ठानेर खुशी हुँदै भन्दछे— 'ऋतुकालमा अशुद्ध भएसम्म अलग बसेर, स्नान गरी शुद्ध भएपछि तपाईंका साथमा खेलवाड गर्नेछु, म मनसा वाचा कहिल्यै पनि परपुरुषसंग जाने छैन भनेर तृतीय पाउ चान्दछे ।

जस्तै :—

ऋतौ काले शुचिः स्नाता क्रीडयामि त्वया सह ।
नाहं परपतिं यायां तृतीये सा ब्रवीद्वरम् ॥

चत्वारि मयोभवाय विष्णुस्त्वा नयतु ।

फेरि पनि वर भन्दछ, मेरो सुखसन्तोष तिम्रो अधीनमा छ, अतः विष्णुस्वरूप भएको म तिमीलाई चतुर्थ पाउ चलाउन लगाउँदछु । वरको यस्तो वाक्य सुनेर मेरा पति त मसंग सर्वतोभावेन रिझिएछन् भन्ने विचार गरेर खुशी हुँदै भन्दछे । 'म तपाईंका केशमा बास्ना आउने तेलहरू लगाएर कोरिदिन्छु, माला, चन्दन, सुनका गहनाले तपाईंलाई सिंगानेछु' भन्दै चतुर्थ पाउ चलाउँछे ।

जस्तै :—

लालयामि च केशान्तं गन्धमाल्यानुलेपनः ।
काञ्चनेर्भूषणस्तुभ्यं तुरीये सा ब्रवीद्वरम् ॥

पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ।

गाई-भैंसी आदि दूध दिने पशुहरूबाट दूध-दही-नौनी आदिका खानपानको सुखका निमित्त विष्णुरूप म तिमीलाई पाँचौं पाउ चलाउन लगाउँदछु । त्यसपछि बधूले मनमनै विचार गर्दछे-मेरा पतिदेव मसंग अत्यन्तै अनुरक्त भएर आफ्नो सर्वस्व मलाई सुम्पिसके भनेर आनन्दित हुँदै, यो सब कुरा धर्मबाट नै बढ्ने हो भनेर फेरि भन्दछे । सखीहरूलाई अधिपछि आएर जगज्जननी गौरीको आराधनामा तल्लीन हुँदै तपाईंकी हुनेछु, भन्दै पाँचौं पाउ चान्दछे ।

जस्तै :—

सखीपरिवृता नित्यं गौर्याराधनतत्परा ।
त्वयि भक्ता भविष्यामि पञ्चमे साब्रवीद्वरम् ॥

षट् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ।

हेमन्त, शिशिर, वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद् यी छ ऋतुमा गर्ने सुख, आनन्दहरू, जस्तै; जाडोमा शरीरलाई तताउन र कहिल्यै पनि जाडाको अनुभव हुन नदिन, वसन्त ऋतुमा वनविहार गर्न, ग्रीष्मऋतुमा जलक्रीडा गर्न, वर्षाऋतुमा घरका झ्यालमा र उच्चा उच्चा कौसीमा बसेर वर्षाको आनन्द लिन, शरद्ऋतुमा गाईको दूध खान आदि छ ऋतुको आनन्द लिनलाई विष्णुरूप म तिमीलाई छैठौं पाउ चलाउन लगाउँछु । पतिले भनेको वाक्य सुनेर बधू मेरा पूज्य पतिले आफूले सके-सम्मको सुख भोग गराउने भए भन्ने ठानेर प्रसन्न हुँदै सुख भनेको विनापुण्यले हुँदैन, अतः पुण्य गर्न आवश्यक छ भन्ने विचारले भन्दछे । यज्ञयज्ञादि गर्दा, दान-धर्मादि गर्दा म तपाईंको बायाँपट्टि बस्नेछु, जहाँ तपाईं बस्नु-हुन्छ, म पनि त्यही बस्नेछु, भन्दै छैठौं पाउ चलाउँदछे ।

जस्तै :—

यज्ञे होमे च दानादौ भवेयं तव वामतः ।

यत्र स्वं तत्र तिष्ठामि पदे षष्ठेऽब्रवीद्वरम् ॥

सखे सप्तपदा भव सामामनुव्रता भव विष्णुस्त्वा नयतु ।

हे मित्र ? (आर्ष वाक्य हुनाले पुरुषलाई जस्तै संबोधन गरेको) तिमी स्वर्ग, मर्त्य, पाताल आदि सातै लोकमा प्रसिद्ध होऊ, यस्तो प्रसिद्धि कसो गरी पाइन्छ

भने, स्त्रीजातिको सबभन्दा ठूलो धर्म पातिव्रत्य धर्म हो, अतः तिमिले आफ्नो शील रक्षा गर्नु भन्ने, सातै लोकमा प्रसिद्धि पाउनेछौ । अतः तिमिले विष्णुरूप म उपर्युक्त कर्ममा सफल होऊ भन्ने आशीर्वाद दिँदै सातौ पाउ चलाउन लगाउँदछु । यसरी आफ्ना पूज्य पतिबाट आशीर्वाद पाएपछि हर्षविभोर भएर बधू भन्दछे । हे कुलोत्तम ? पूर्वाचार्यहरूले बताएका विधान-अनुसार विवाहकर्मबाट तपाईं मेरो पति हुनुभयो, यस यज्ञमा आवाहन गरिएका देवताहरू र विवाहोत्सवमा उपस्थित भएका सभ्यहरू साक्षी छन् ।

जस्तै :—

सर्वेऽत्र साक्षिणस्त्वं हि मम भर्तृत्वमागतः ।
कृतेन ब्रह्मणा पूर्वं विधानेन कुलोत्तम ? ॥

उपर्युक्त कार्यकलापबाट थाहा हुन्छ—हाम्रो वैदिकपरंपरा अनुदार छैन अपितु अत्यन्त उदार छ । तर किन हो वर्तमान समयमा दिन प्रति दिन यस परंपरामाथि जन साधारणको आस्था घट्दै गएको छ । यस प्रति बढेको अनास्थातर्फ पनि ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ, 'वसुधैव कुटुम्बकम्' भन्ने ती आदर्श महा-पुरुषहरूले देखाएको मार्गमा हिँड्न आज हाम्रो समाज किन हिचकिचाउँदछ । के यो पद्धति दोष पूर्ण छ ?

अथवा दूषित बनाइयो । त्यसो भए यसको निराकरण कर्म नितान्त आवश्यक देखिन्छ ।

वैदिक कर्मकाण्डमा अनास्था हुनाको कारण कर्म-काण्डी पुरोहित वर्गलाई प्रयोगमा ल्याइने मन्त्रको आशय, ज्ञान नहुनाले नै हो भन्नुमा अत्युक्ति होओइन । यदि त्यस वर्गले प्रत्येक कर्म गराउँदा उक्त मन्त्रहरूको अर्थ संझाउने परंपरा बसालेको भए ज्ञानपिपासु समाजले पनि यस मार्गलाई बेवास्ता गर्ने थिएन । हाम्रो 'हिन्दू विवाह'मा कति सुन्दर र उपयोगी प्रतिज्ञा वर-बधूलाई गराइन्छ, यदि त्यस मन्त्रको अर्थ वर-बधूलाई संझाई दिएमा तिनका मनमा कति राम्रो असर पर्दो हो । 'आजभोलिका वर-बधू राम्रोसित बुझाइदिएमा संझिन नसक्ने अवस्थाका हुँदैनन् । पुरोहितज्यूले मकै भुटे झैं हुडुहुडु गरेर पढेर सिध्याइदिन्छन्, कुन मन्त्रले के गर्ने, कुन मन्त्र कसले पढ्ने, थाहै हुँदैन । वरबधू-लाई त के भन्ने पुरोहितज्यूहरू पनि कतिपय यसको आशय नबुझ्ने होलान् । उपर्युक्त संक्षिप्त दिग्दर्शनमा कति राम्रो आदर्श र उपादेय कर्महरू वैज्ञानिक ढङ्गले प्रतिपादन गरिएको छ । वर्तमान समयमा मनुष्य मात्रमा ज्ञानको भोक जागेको छ, यस्ता समयमा यस वर्गले जागरूक भएर उचित बाटो लिइदिएमा, बिस्तारै-बिस्तारै अनास्था हट्दै जानेछ र हाम्रो समाजमा सामञ्जस्य आउनेछ भन्ने आशा गर्दै बिदा लिन्छु ।